

แนวทางการอนุรักษ์เมืองเก่านครศรีธรรมราช

นางสาวสุรัสดา นิปรียาย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการวางผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2543

ISBN 974-13-1268-7

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๕๑๗๘๑๑๘๘๓

CONSERVATION GUIDELINES FOR NAKHON SI THAMMARAT OLD TOWN

Miss Surassada Nipariyai

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Urban and Regional Planning in Urban Planning

Department of Urban and Regional Planning

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2000

ISBN 974-13-1268-7

สุรัสสา นิบริยาย : แนวทางการอนุรักษ์เมืองเก่านครศรีธรรมราช (CONSERVATION GUIDELINES FOR NAKHON SI THAMMARAT OLD TOWN) อาจารย์ที่ปรึกษา : ผศ.ดร.พนันท์ ตาปนานนท์, 163 หน้า ISBN 974-13-1268-7.

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ทราบถึงวิวัฒนาการ องค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญ สภาพทั่วไป แนวโน้มและการเปลี่ยนแปลงของเมืองเก่านครศรีธรรมราช พร้อมทั้งเสนอแนวทางการอนุรักษ์เมืองเก่า นครศรีธรรมราชให้มีย่านประวัติศาสตร์ และเป็นที่ตั้งของโบราณสถาน แหล่งศิลปกรรมสำคัญที่มีคุณค่าและ แสดงถึงเอกลักษณ์ของเมืองนครศรีธรรมราช ให้มีความสอดคล้องกับสภาพการพัฒนาเมืองนครศรีธรรมราชใน บริเวณอื่นๆ โดยพื้นที่ศึกษามีอาณาเขตครอบคลุมเขตการปกครอง 3 ตำบลคือ ตำบลในเมือง ตำบลคลัง และ ตำบลท่าวัง

จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า เมืองเก่านครศรีธรรมราชมีวิวัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนมานาน บนที่ราบตามแนวสันทราย มีพัฒนาการของเมืองมาโดยตลอดดังนี้คือ บ้านท่าเรือ เมืองพระเวียงในสมัยศรีวิชัย เมืองเก่านครศรีธรรมราชในสมัยสุโขทัย และเมืองนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน ซึ่งเป็นแหล่งโบราณสถาน ที่ตั้ง สถาปัตยกรรม และแหล่งศิลปกรรมที่สำคัญและมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อยู่มากมาย เมืองนครศรีธรรมราชมี ลักษณะการโยกย้ายและขยายตัวของเมืองขึ้นมาทางเหนือ จนปัจจุบันเมืองมีแนวโน้มการขยายตัวออกไปทาง ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกตามโครงข่ายคมนาคมที่ได้รับการพัฒนา ในระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมาเมือง นครศรีธรรมราชเติบโตขึ้นตามการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลให้เมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทาง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้เกิดปัญหาและกระทบต่อคุณค่าและเอกลักษณ์ ของเมืองเก่านครศรีธรรมราช

ดังนั้นจึงได้เสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์เมืองเก่านครศรีธรรมราช โดยแบ่งระดับของการอนุรักษ์เป็น 3 บริเวณ คือ พื้นที่อนุรักษ์เพื่อคุณภาพชีวิต วัฒนธรรม และการพักอาศัย พื้นที่อนุรักษ์เพื่อการพักอาศัยกิ่งพาณิชย์ พื้นที่รองรับการพัฒนาและการขยายตัวของชุมชนเมือง ตามลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ สภาพปัญหาและ แนวโน้มการเปลี่ยนแปลง การแบ่งดังกล่าวช่วยให้มีความเป็นไปได้ในการดำเนินการอนุรักษ์เมืองเก่า นครศรีธรรมราชอย่างเหมาะสม โดยไม่เกิดเป็นปัญหากับการพัฒนาเมืองนครศรีธรรมราชในบริเวณอื่นๆ รวมถึง สามารถดำรงรักษาคุณค่าความเป็นเอกลักษณ์ของเมืองนครศรีธรรมราชไว้ได้

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
สาขาวิชา การวางแผนเมือง
ปีการศึกษา 2543

ลายมือชื่อนิสิิต..... สุรัสสา นิบริยาย
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา..... โพน น
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษารวม.....

##4074169825 : MAJOR URBAN PLANNING

KEY WORD : CONSERVATION / GUIDELINES / NAKHON SI THAMMARAT /OLD TOWN

SURASSADA NIPARIYAI : A GUIDELINE FOR CONSERVATION OF NAKHON SI THAMMARAT OLD CITY, THESIS ADVISOR : ASSIST. PROF. NOPANANT TAPANANONT, Ph.D. 163 pp. ISBN 974-13-1268-7.

This research aimed to know an evolution, major physical factors, existing situation, trend, and changes of Nakhon Si Thammarat Old Town including to propose a guideline to conserve it as a historical district and to be the location of the ancient places, the important sources of arts and reveal a unique of Nakhon Si Thammarat in accordance with the development in its another area. The study area covered 3 sub-district ; Nai Muang sub-district, Klang sub-district and Tha Wang sub-district.

The analysis shows that Nakhon Si Thammarat old town evolved as a community on the plain along sand ridge. The evolution started at Ban Tha Rua and Muang Pra Wieng in Sri Wichai Period, Nakhon Si Thammarat old town in Sukhothai Period and present Nakhon Si Thammarat respectively. It is both the source of abundant ancient places and architectural style and historically valuable source of arts. Nakhon Si Thammarat evacuated and extended to the north and to other directions to the east and west nowadays following the developed transportation network. Within 40 years Nakhon Si Thammarat has grown up according to the economic development causes the economic, social and cultural changes. These also affect a value and unique of Nakhon Si Thammarat old town.

Therefore a guideline for conservation of Nakhon Si Thammarat old town is proposed. The gradation of conservation are in 3 areas ; the conservation area for quality of life, culture and residence, the conservative area for residential commercial and the available area for development and urban growth following physical existings, problems and changed trend. These suitably support the probable conservation of Nakhon Si Thammarat old town without affecting the development in other areas. It is also maintain a value and unique of Nakhon Si Thammarat city.

Department Urban and Regional Planning

Field of study Urban Planning

Academic year 2000

Student's signature

Advisor's signature

Co-advisor's signature

Surasada Nipariyai
Nopant Tapanant

กิตติกรรมประกาศ

ผู้ศึกษาขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นพินทร์ ตาปนานนท์ ซึ่งให้ความกรุณาในการให้ความช่วยเหลือ คำแนะนำ คำสอนและข้อคิดเห็นต่างๆ ที่เป็นประโยชน์อันสำคัญยิ่งต่อความสำเร็จลุล่วงของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่กรุณาให้การสั่งสอน คำสอน คำชี้แนะ ในวิชาการความรู้ต่างๆ ตลอดระยะเวลาที่ทำการศึกษา ณ ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และขอขอบพระคุณกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่ได้กรุณาให้คำชี้แนะ ข้อคิดเห็นต่างๆ อันเป็นประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับความเอื้อเฟื้อให้การช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากบุคคลและหน่วยงานต่างๆ ในการสนับสนุนด้านข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ จึงขอกราบขอบพระคุณ ณ ที่นี้

และทุนการศึกษาวิจัยครั้งนี้ส่วนหนึ่งได้รับการสนับสนุนจากทุนอุดหนุนการวิจัยของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

และขอขอบคุณเพื่อนๆ นิสิตผั่งเมืองรุ่นที่ 22 ทุกท่าน และเพื่อนๆ ที่ๆ น้องๆ ทุกคนที่มีส่วนให้การช่วยเหลือกำลังกาย ให้กำลังใจ ให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้

สุดท้ายนี้ขอขอบพระคุณ คุณพ่อ คุณแม่สำหรับกำลังกายกำลังใจความห่วงใยที่มีให้มาโดยตลอด คุณอาสำหรับทุนอุดหนุนที่ให้และกำลังใจเต็มเปี่ยม น้องทั้งสองสำหรับกำลังใจที่มากมาย เพื่อนผู้รู้ใจสำหรับกำลังใจความช่วยเหลือที่มีให้ ซึ่งได้รับอย่างมากเสมอมาจนสำเร็จการศึกษา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อวิทยานิพนธ์.....	ง
บทคัดย่อวิทยานิพนธ์ภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญแผนที่.....	ฅ
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฏ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
1.3 ขอบเขตการศึกษา.....	3
1.4 ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการศึกษา.....	4
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
2 แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	7
2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของเมือง.....	7
2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับลักษณะของเมืองประวัติศาสตร์และย่านประวัติศาสตร์	9
2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์.....	10
2.4 วิธีดำเนินการอนุรักษ์.....	13
2.5 กรณีตัวอย่างการอนุรักษ์ในต่างประเทศ.....	16
2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	19
2.7 สรุป.....	25
3 วิวัฒนาการการตั้งถิ่นฐานและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองเก่านครศรีธรรม	26
3.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์.....	26
3.2 วิวัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองนครศรีธรรมราช.....	26
3.3 องค์ประกอบทางกายภาพของเมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	45
3.4 สรุป.....	67
4 การเปลี่ยนแปลง สภาพปัญหาและผลกระทบที่มีต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพ	
เมืองนครศรีธรรมราช.....	67

สารบัญ(ต่อ)

บทที่	หน้า
4.1 สภาพทั่วไปของเมืองนครศรีธรรมราช.....	68
4.2 การเปลี่ยนแปลงของเมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	88
4.3 สภาพการขยายตัวของเมืองนครศรีธรรมราช.....	103
4.4 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของเมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	104
4.5 สรุป.....	111
5 สภาพปัญหาและแนวทางการอนุรักษ์เมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	113
5.1 ความสำคัญของเมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	113
5.2 ความสัมพันธ์ของสถาปัตยกรรมสำคัญ กับเมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	115
5.3 การวิเคราะห์สภาพและปัญหาของเมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	122
5.4 การวิเคราะห์ปัญหาของเมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	130
5.5 แนวทางในการอนุรักษ์เมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	133
5.6 สรุปแนวทางการอนุรักษ์เมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	147
6 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ.....	150
6.1 สรุปผลการศึกษา.....	150
6.2 ข้อเสนอแนะ.....	154
6.3 ข้อเสนอแนะในการศึกษาต่อไป.....	155
รายการอ้างอิง.....	157
ภาคผนวก.....	160
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	163

สารบัญแผนที่

แผนที่	หน้า
แผนที่ 1.1 แสดงที่ตั้งเมืองนครศรีธรรมราช.....	2
แผนที่ 1.2 แสดงขอบเขตพื้นที่ศึกษาเมืองนครศรีธรรมราช.....	5
แผนที่ 2.1 แสดงพื้นที่ศึกษาโครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	21
แผนที่ 2.2 แสดงเขตผังเมืองรวมเมืองนครศรีธรรมราช (ปรับปรุงครั้งที่ 2).....	23
แผนที่ 3.1 แสดงสภาพภูมิศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราช.....	27
แผนที่ 3.2 แสดงการตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านท่าเรือ.....	28
แผนที่ 3.3 แสดงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเมืองพระเวียง.....	31
แผนที่ 3.4 แสดงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเมืองนครศรีธรรมราชพุทธศตวรรษที่ 18.....	33
แผนที่ 3.5 แสดงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเมืองนครศรีธรรมราชสมัยสุโขทัย.....	34
แผนที่ 3.6 แสดงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานสมัยอยุธยา.....	36
แผนที่ 3.7 แสดงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานสมัยธนบุรี-รัตนโกสินทร์.....	38
แผนที่ 3.8 แสดงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4-7.....	40
แผนที่ 3.9 แสดงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานสมัยรัชกาลที่ 8-ปัจจุบัน.....	43
แผนที่ 3.10 แสดงตำแหน่งองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองนครศรีธรรมราช 1.....	56
แผนที่ 3.11 แสดงตำแหน่งองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองนครศรีธรรมราช 2.....	57
แผนที่ 3.12 แสดงตำแหน่งองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองนครศรีธรรมราช 3.....	58
แผนที่ 3.13 แสดงที่ตั้งของสถาปัตยกรรมของเมืองนครศรีธรรมราชในบริเวณเขตพื้นที่เมือง	62
แผนที่ 3.14 แสดงที่ตั้งของสถาปัตยกรรมของเมืองนครศรีธรรมราช.....	63
แผนที่ 3.15 แสดงที่ตั้งของสถาปัตยกรรมของเมืองนครศรีธรรมราช.....	64
แผนที่ 4.1 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินเมืองนครศรีธรรมราช ปี 2540.....	69
แผนที่ 4.2 แสดงที่ตั้งย่านพาณิชยกรรม.....	71
แผนที่ 4.3 แสดงที่ตั้งสถาบันการศึกษา.....	73
แผนที่ 4.4 แสดงที่ตั้งสถาบันศาสนา-ศาสนสถาน.....	74
แผนที่ 4.5 แสดงที่ตั้งสถานที่ราชการ.....	75
แผนที่ 4.6 แสดงที่ตั้งกิจกรรมศูนย์กลาง.....	79
แผนที่ 4.7 แสดงการแบ่งพื้นที่ศึกษาเมืองนครศรีธรรมราช.....	89
แผนที่ 4.8 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินเมืองนครศรีธรรมราช ปี 2538.....	97
แผนที่ 4.9 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินเมืองนครศรีธรรมราช ปี 2542.....	98

สารบัญแนที่(ต่อ)

แนที่	หน้า
แนที่ 4.10 แสดงการแบ่งบริเวณที่มีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ที่แตกต่างกัน.....	108
แนที่ 5.1 แสดงการกระจายตัวของสถาปัตยกรรมสำคัญในเมืองเก่านครศรีธรรมราช	120
แนที่ 5.2 แสดงพื้นที่อนุรักษ์เพื่อคุณภาพชีวิต วัฒนธรรมและการพักอาศัย (1).....	141
แนที่ 5.3 แสดงพื้นที่อนุรักษ์เพื่อคุณภาพชีวิต วัฒนธรรมและการพักอาศัย (2).....	142
แนที่ 5.4 แสดงพื้นที่อนุรักษ์เพื่อคุณภาพชีวิต วัฒนธรรมและการพักอาศัย (3).....	143
แนที่ 5.5 แสดงพื้นที่อนุรักษ์เพื่อการพักอาศัยกิ่งพานิชย์ (1).....	144
แนที่ 5.6 แสดงพื้นที่อนุรักษ์เพื่อการพักอาศัยกิ่งพานิชย์ (2).....	145
แนที่ 5.7 แสดงพื้นที่อนุรักษ์เพื่อการพักอาศัยกิ่งพานิชย์ (3).....	146
แนที่ 5.8 แสดงพื้นที่รองรับการพัฒนาและการขยายตัวของชุมชนเมือง.....	148
แนที่ 6.1 แสดงผังการกำหนดเขตพื้นที่การอนุรักษ์เมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	153

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
ตารางที่ 3.1 แสดงอาคารพักอาศัย-ร้านค้าที่มีคุณค่าด้านองค์ประกอบของเมืองนครศรีธรรมราช.....	49
ตารางที่ 3.2 แสดงคุณค่าและระดับความสำคัญของสถาปัตยกรรมในเมืองเก่านครศรีธรรมราช.....	60
ตารางที่ 4.1 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินเมืองนครศรีธรรมราช ปี 2540ซ.....	70
ตารางที่ 4.2 แสดงจำนวนองค์ประกอบทงกายภาพที่สำคัญในเมืองนครศรีธรรมราช.....	84
ตารางที่ 4.3 แสดงลักษณะทางกายภาพของสถาปัตยกรรมในเมืองนครศรีธรรมราช.....	86
ตารางที่ 5.1 แสดงการเปรียบเทียบที่ตั้งและการคุ้มครองสถาปัตยกรรมที่สำคัญ.....	115
ตารางที่ 5.2 แสดงปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหา.....	137

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
ภาพที่ 2.1 แสดงขอบเขตการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (Cultural Heritage Conservation).....	13
ภาพที่ 2.2 การต่อเติมที่เข้ากันได้กับอาคาร.....	17
ภาพที่ 2.3 การต่อเติมในลักษณะที่เข้ากันได้กับของเดิม.....	17
ภาพที่ 2.4 ส่วนที่ต่อเติมอาคารโดยใช้วัสดุที่เข้ากันได้กับของเดิม.....	18
ภาพที่ 2.5 การต่อเติมที่ไม่รบกวนบ้านข้างเคียง.....	19
ภาพที่ 3.1 เส้นทางการเดินทางข้ามคาบสมุทรในสมัยโบราณ.....	29
ภาพที่ 3.2 คูเมืองและกำแพงเมืองโบราณ.....	37
ภาพที่ 3.3 เก่งจีนวัดแจ้ง (รัตนโกสินทร์ตอนต้น).....	39
ภาพที่ 3.4 ถนนท่าวัง ย่านธุรกิจการค้าที่มีความสำคัญตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5.....	41
ภาพที่ 3.5 ศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช.....	42
ภาพที่ 3.6 พระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร.....	46
ภาพที่ 3.7 เจดีย์ยักษ์ วัดพระเงิน.....	47
ภาพที่ 3.8 พระวิหารหลวง วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร.....	47
ภาพที่ 3.9 กำแพงเมือง ที่ก่อสร้างขึ้นใหม่สมัยอยุธยา.....	48
ภาพที่ 3.10 หอพระสูงหรือพระวิหารสูง.....	48
ภาพที่ 3.11 อาคารพักอาศัย-ร้านค้าริมถนนราชดำเนิน.....	49
ภาพที่ 4.1 บริเวณวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหารและบริเวณโดยรอบ.....	81
ภาพที่ 4.2 อาคารพาณิชย์ริมถนนราชดำเนินบริเวณตำบลท่าวัง.....	83
ภาพที่ 4.3 ภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ.2538 บริเวณเมืองนครศรีธรรมราช.....	91
ภาพที่ 4.4 ภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ.2542 บริเวณเมืองนครศรีธรรมราช.....	91
ภาพที่ 4.5 การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณคลองคูพาย.....	93
ภาพที่ 5.1 พระบรมธาตุเจดีย์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร.....	114
ภาพที่ 5.2 หอพระนารายณ์.....	117
ภาพที่ 5.3 บริเวณตลาดท่าม้า.....	118
ภาพที่ 5.4 บริเวณสี่แยกประตูชัย.....	118
ภาพที่ 5.5 อาคารพาณิชย์บริเวณแยกชมพูพล.....	121
ภาพที่ 5.6 ภูมิจัดวังตะวันตก.....	121
ภาพที่ 5.7 บริเวณภายในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการค้า... ..	124

สารบัญภาพ(ต่อ)

ภาพ	หน้า
ภาพที่ 5.8 สภาพภูมิทัศน์ด้านหน้าอาคารเก่าที่ทรุดโทรมเนื่องจากสภาพของเสาไฟฟ้า.....	124
ภาพที่ 5.9 บริเวณเมืองเก่าภายในเขตกำแพงเมือง	127
ภาพที่ 5.10 ลักษณะของสิ่งปลูกสร้างริมถนนทั้งสองฟาก.....	131
ภาพที่ 5.11 สถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่ การใช้สีสันดูขาด.....	132
ภาพที่ 5.12 ที่พักผู้โดยสารบริเวณที่หยุดรถประจำทางมีสภาพทรุดโทรม.....	132
ภาพที่ 5.13 บรรยากาศชุมชนบริเวณเมืองเก่า.....	135
ภาพที่ 5.14 บรรยากาศชุมชนบริเวณหัวถนน.....	135
ภาพที่ 5.15 บริเวณถนนท่าช้าง.....	136
ภาพที่ 5.16 บริเวณถนนพัฒนาการคูขวาง.....	136
ภาพที่ 5.17 บริเวณถนนราชดำเนินด้านวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร.....	140